

**Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**

КУЗІНА ІРИНА ІВАНІВНА

УДК 316.334.3 (477)

**ДОВІРА ДО ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ В УКРАЇНІ:
КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФЕНОМЕНУ ТА ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Харків – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат соціологічних наук, доцент
Кислова Ольга Миколаївна,
Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, доцент кафедри методів
соціологічних досліджень.

Офіційні опоненти: доктор соціологічних наук, професор
Лісеєнко Олена Василівна,
Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського,
декан історико-філософського відділення;

кандидат соціологічних наук, старший
науковий співробітник
Паращевін Максим Анатолійович,
Інститут соціології НАН України,
старший науковий співробітник
відділу соціальної психології.

Захист відбудеться «__» _____ 2015 року о __ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.15 в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 2-49.

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «__» _____ 2015 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. Шеремет

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Довіра громадян до політичних інститутів, а особливо до владних (до президента, парламенту, уряду, політичних партій, місцевих органів влади), є ключовим елементом у взаєминах між державою та громадянським суспільством, між різними соціальними інститутами, соціальними групами і громадянами, виступає важливим чинником ефективної комунікації між ними, що набуває особливої значущості в умовах кризового суспільства. Однак в сучасній науці досі немає однозначного тлумачення як сутності довіри до політичних інститутів, так і факторів її формування, що актуалізує потребу аналізу існуючих теоретичних здобутків з метою винайдення адекватного теоретичного підґрунтя соціологічного аналізу довіри.

Політична, економічна та соціальна нестабільність сучасного українського суспільства є наслідком системної кризи, зумовленої, в тому числі, кризою довіри населення як до окремих представників влади, так і до політичних інститутів. Емпіричне підтвердження цієї тези можна знайти у результатах різних досліджень, у тому числі кількох хвиль міжнародних досліджень WVS та EVS, здійснених протягом останніх двадцяти років. Проте проста фіксація зростання недовіри у нашому суспільстві, зокрема кризи довіри до політичних інститутів, не спроможна дати відповідь на актуальні питання щодо можливості підвищення рівня довіри в суспільстві та встановлення контакту між владою та населенням у пошуках шляхів виходу країни з кризової ситуації. В цьому контексті актуалізується необхідність виявлення специфіки довіри до політичних інститутів в Україні, знаходження факторів, які обумовлюють її коливання, що сприятиме розробці соціальних технологій, спрямованих на підвищення рівня довіри у комунікації між владою та громадянами та дасть змогу спрогнозувати вибухи народної недовіри та мінімізувати їхні наслідки.

До аналізу довіри як соціального феномену звертались як класики соціологічної науки (М. Вебер, Г. Гарфінкель, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, Ф. Тьонніс), так і сучасні дослідники (Г. Андрущенко, С. Макеєв, І. Мартинюк, А. Мельніков, Л. Ніколенко, М. Парашевін, Н. Соболева, Н. Степанова, Т. Стеценко). Так, довіра як передумова соціального порядку розглядається в роботах М. Вебера, Г. Зіммеля, Е. Дюркгейма і Ф. Тьонніса. Довіра як умова суспільної стабільності висвітлюється представниками функціонального підходу (Р. Мертон, Т. Парсонс), а також неофункціоналістами (Дж. Александер, П. Коломі). Довірі як невід'ємному атрибуту соціальної взаємодії приділяється значна увага в рамках теорії соціального обміну (П. Блау, Дж. Хоманс) та теорії раціонального вибору (Дж. Коулмен). Довіра крізь призму культурних особливостей розглядається Ф. Фукуямою та П. Штомпкою. Велика кількість робіт присвячена вивченню взаємозв'язку довіри і соціального капіталу, а також функціям довіри в соціальних мережах (Ю. Абдалова, П. Бурдєс, Д. Гамбетта, М. Грановеттер, В. Давиденко, П. Дазгупта, Дж. Коулмен, Ю. Латов, Н. Латова, Р. Патнем, Г. Ромашкін, Г. Ромашкіна, Т. Стеценко, В. Сукачов). У сучасних економічних відносинах на пострадянському просторі феномен довіри

розкривається в роботах А. Беяніна, Ю. Веселова, А. Глебова, Р. Гоч, В. Зінченка, М. Мрочко, Т. Петрушиної, В. Радаєва, Ю. Тихана.

Довіру в політичних відносинах як один із ключових елементів, що визначає суспільну стабільність та ефективність функціонування політичної системи, досліджували А. Галкін, Л. Гудков, Т. Заславська, П. Козирєв, Ю. Левада, А. Смірнов. Довіра в контексті легітимності й ефективності влади та політичної системи розглядається в роботах І. Бекешкіної, О. Білого, Є. Бистрицького, О. Висоцького, О. Куценко, О. Кучабського, О. Лісеєнко, А. Міщенко, С. Погорелого, А. Сичової.

Значна кількість вітчизняних публікацій присвячена розгляду інституційної довіри (довіри до інститутів), аналіз яких дозволяє виділити два магістральні напрями дослідження довіри: 1) у порівняльному контексті – крос-регіональні та крос-національні зіставлення (А. Бова, Н. Погоріла) та 2) в контексті дослідження соціально-політичних настроїв громадян України (О. Балакірева, Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Паніна, В. Паніотто, Н. Харченко).

Дослідження генези довіри до політичних інститутів передбачає аналіз факторів, що впливають на її формування. Факторам довіри, що містяться в межах політичної системи, приділяють увагу такі прихильники інституційних або інструментальних теорій, як Г. Алмонд, У. Б'янка, С. Везерфорд, С. Верба, Д. Гамбетта, Е. Гідденс, П. Дазгупта, Дж. Коулмен, Н. Луман, К. Оррен, С. Роуз-Акерман, С. Скоуронек, Д. Старк, Р. Хардін, К. Шепсл, Т. Ямагіші. Фактори довіри до політичних інститутів поза межами політичної системи досліджуються насамперед вченими, яких можна віднести до прихильників культурологічних або нормативних теорій (У. Бейкер, В. Брейтуейт, Р. Джекмен, Б. Едвардс, Р. Інглехарт, М. Леві, Р. Міллер, Т. Парсонс, Р. Патнем, М. Фолі, Ф. Фукуяма, Р. Харре).

Представлений вище доробок свідчить про наявність значного наукового досвіду дослідження довіри в цілому та довіри до політичних інститутів зокрема. Однак, незважаючи на численні звертання до тематики довіри до політичних інститутів, сучасній науці притаманна деяка термінологічна плутанина, що суттєво ускладнює дослідження та моніторинг у суспільстві зазначеного феномену, що заважає винайденню шляхів подолання кризової ситуації, яка склалася в нашій країні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з напрямками досліджень кафедри методів соціологічних досліджень Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: LLH “Living Conditions, Lifestyles and Health” («Умови життя, спосіб життя і здоров'я населення країн колишнього СРСР»), НІТТ “Health in Times of Transition: Trends in Population Health and Health Policies in CIS Countries” («Здоров'я в перехідний період: тенденції у здоров'ї населення та політика у сфері охорони здоров'я в країнах СНД»).

Мета і задачі дослідження. Мета роботи полягає у концептуалізації феномену довіри до політичних інститутів, а також виявленні факторів її формування.

Досягнення мети передбачає вирішення таких дослідницьких *задач*:

- визначити теоретико-методологічні засади соціологічного аналізу довіри;
- експлікувати місце та роль довіри до політичних інститутів серед інших видів довіри в суспільстві;
- уточнити категорійно-понятійний апарат соціологічного дослідження довіри до політичних інститутів;
- визначити та схарактеризувати стан довіри до політичних інститутів в українському суспільстві;
- проаналізувати евристичні можливості найбільш поширених критеріїв типологізації довіри та побудувати типологію факторів довіри до політичних інститутів;
- визначити актуальні фактори довіри громадян до політичних інститутів в Україні;
- концептуалізувати проблему виміру довіри до політичних інститутів.

Об'єкт дисертаційного дослідження — довіра до політичних інститутів.

Предмет дослідження — стан та фактори формування довіри до політичних інститутів в Україні.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною базою дисертаційного дослідження є основні положення неоінституціонального та системного підходу, що дозволило проаналізувати довіру до політичних інститутів на основі аналізу її факторів. Неоінституціональний підхід дозволяє розглядати як особистісні фактори довіри, так і фактори, які породжує інституційна структура суспільства, системний підхід — розмежувати ендогенні та екзогенні фактори довіри до політичних інститутів на основі їхнього входження / невходження до політичної системи.

Досягнення поставленої мети та реалізація задач дослідження забезпечувалися шляхом використання як загальнонаукових, так і спеціальних методів: аналізу та синтезу (для узагальнення теоретико-методологічних підходів до соціологічного вивчення феномену довіри до політичних інститутів та виокремлення її факторів), історичного аналізу (для дослідження генези наукового дискурсу щодо довіри до політичних інститутів), системного аналізу (для виявлення специфіки феномену довіри до політичних інститутів серед інших типів довіри в суспільстві), типологізації (для диференціації факторів довіри до політичних інститутів), узагальнення та порівняння (для виявлення сутності підходів до феномену довіри та порівняння методології та результатів міжнародних досліджень), моделювання (для конструювання концептуальної моделі довіри до політичних інститутів в Україні на базі регресійних моделей). Для збору первинної соціологічної інформації використано метод анкетування, для аналізу соціологічної кількісної інформації — статистичні методи, зокрема індексний метод (побудова індексу довіри до політичних інститутів), кореляційний аналіз (для виявлення залежності показника довіри до політичних інститутів від факторів її формування), регресійний та дисперсійний аналіз (для дослідження зумовленості рівня довіри до політичних інститутів різними факторами).

Емпіричну базу дисертації складають матеріали досліджень у межах проекту «Євразійський барометр», у реалізації яких брала участь кафедра методів соціологічних досліджень Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, зокрема «Умови життя, спосіб життя та здоров'я населення країн колишнього СРСР» (2000-2004) та «Здоров'я в перехідний період: тенденції у стані здоров'я населення та політика у сфері охорони здоров'я в країнах СНД» (2009-2013), з яких останнє відбулося за участю автора. В дисертації були використані дані міжнародних досліджень: третя (1994-1998), п'ята (2005-2009) та шоста (2010-2014) хвилі «Дослідження світових цінностей» та третя (1999-2001) хвиля «Дослідження європейських цінностей», а також дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України та досліджень фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» і Центру Разумкова.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливого завдання вітчизняної політичної соціології — концептуалізації феномену довіри до політичних інститутів та виявленні факторів її формування в Україні, а саме:

вперше:

- здійснено типологізацію факторів формування довіри до політичних інститутів шляхом їх диференціації на ендогенні та екзогенні стосовно політичної системи на базі культурологічних та інституційних підходів: у культурологічних теоріях робиться наголос на загальних звичаях, цінностях та нормах соціальної групи як факторах довіри (що інкорпоровуються протягом соціалізації), у інституційних теоріях акцентується увага на довірі як продукті раціонального та осмисленого вибору, заснованого на індивідуальній та колективній оцінці ефективності політичних інститутів;

- охарактеризовано евристичні можливості неоінституціонального підходу у вивченні феномену довіри до політичних інститутів та запропоновано операціональне визначення цього феномену як набору нормативних та оціночних орієнтацій громадян щодо діяльності політичних інститутів та їхніх лідерів, сформованого в результаті звичаїв, цінностей та норм певної соціальної групи, що хабітуалізуються протягом соціалізації, а також раціонального та осмисленого вибору, заснованого на індивідуальній та колективній оцінці ефективності політичних інститутів, що формується за результатом зіставлення функціонування інститутів та діяльності лідерів з очікуваннями громадян, зокрема щодо реалізації їхніх інтересів;

- виділено актуальні фактори формування довіри громадян до політичних інститутів в Україні серед потенціальних факторів формування довіри, а саме: серед ендогенних факторів до них відносяться ступінь задоволеності тим, як уряд виконує свої обов'язки, оцінка існуючої політичної системи, а також ступінь задоволеності розвитком демократії в країні, актуальна оцінка діяльності органів влади, оцінка пересічними громадянами власної можливості впливати на уряд країни, оцінка альтернативних щодо існуючої політичних систем та ступінь важливості політики в житті людини; до числа екзогенних факторів входять такі: прогноз щодо стану економіки країни та матеріального благополуччя власної сім'ї, оцінка попереднього стану економіки, оцінка поточного рівня власного

матеріального становища, ступінь генералізованої довіри, вік та рівень освіти респондента;

удосконалено:

- інтерпретацію місця та ролі довіри до політичних інститутів серед інших типів довіри в суспільстві через визначення її відмінних рис, а саме: довіра до політичних інститутів є інституційною довірою за своєю суттю, що відрізняє її від міжособистісної довіри завдяки деперсоніфікації об'єкту довіри, а від генералізованої – через час формування довіри (генералізована довіра формується на ранньому етапі життя індивіда, інституційна – пізніше);

- категорійно-понятійний апарат соціологічного дослідження довіри до політичних інститутів через доповнення категорій «інституціоналізована довіра/недовіра» П. Штомпки категоріями «неінституціоналізована довіра/недовіра», які тлумачаться в контексті ініціатив громадянського суспільства (неінституціоналізована довіра/недовіра формується і підтримується завдяки спонтанній або внутрішньо організованій діяльності громадянського суспільства, що регулюється неформальними правилами та санкціями), в той час як «інституціоналізована довіра/недовіра» тлумачиться в контексті державних інституцій (інституціоналізована довіра/недовіра цілеспрямовано формується державою та регулюється формальними правилами та санкціями);

- концептуалізацію проблеми виміру довіри населення до політичних інститутів через характеристики її окремих аспектів (інтерпретативного, що передуює збору соціологічної інформації; інформаційного, який актуалізується на етапі збору соціологічної інформації; аналітичного, що набуває значимості на етапі аналізу даних), що дає можливість застосовувати на кожному етапі соціологічного дослідження відповідні засоби та інструменти для мінімізації зазначених аспектів;

дістало подальший розвиток:

- аналіз підґрунтя довіри до політичних інститутів в українському суспільстві через дослідження історичної специфіки довіри в цілому, що можна описати через такі категорії, як традиціоналістська довіра (схильність персоніфікувати об'єкт довіри), модерністська (довіра до самої соціальної системи в цілому та соціальних інститутів зокрема), постмодерністська довіра (специфічна диспозиція стосовно навколишнього світу, яка дозволяє мінімізувати ризики та небезпеки на психологічному рівні);

- характеристика специфіки динаміки рівня довіри до політичних інститутів в Україні з 1994 по 2015 рік включно, що надало змогу виявити коливання рівня довіри до політичних інститутів, пов'язаних як зі звичайним перебігом подій (заплановані вибори президента, Верховної Ради, місцевих органів влади), так і екстраординарними подіями, що передують або є наслідком політичних та економічних криз.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає у комплексному соціологічному аналізі довіри до політичних інститутів, що може бути застосовано у подальших її дослідженнях, у розвитку категоріального апарату таких галузей наукового знання, як політична соціологія та соціологія довіри,

зокрема в інтерпретації та уточненні змісту понять «міжособистісна довіра», «інституційна довіра, або довіра до інститутів», «генералізована довіра», «традиціоналістська довіра», «модерністська довіра», «постмодерністська довіра», «інституціоналізована довіра», «інституціоналізована недовіра» та ін.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання їх органами влади при визначенні напрямів та способів реалізації державної соціальної політики, зокрема націленої на вихід із кризової ситуації та мінімізацію її негативних наслідків через формування довіри до політичних інститутів в суспільстві. Отримані результати вже використовуються у викладанні таких навчальних дисциплін, як «Політична соціологія», «Електоральна соціологія» та «Методи збору соціологічної інформації», «Методи багатомірного аналізу даних».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою автора. Її основні висновки та положення наукової новизни є результатом самостійно проведеного дослідження. Результати дослідження відображені в публікаціях здобувача, які є його особистим доробком.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації оприлюднено на наукових конференціях, серед яких: I Конгрес Соціологічної Асоціації України (Харків, 2009), IV Ковалевські читання (Санкт-Петербург, 2009), Міжнародна наукова конференція «Традиції та інновації в науці та освіті XXI століття» (Одеса, 2010), XVII Міжнародна наукова конференція «Харківські соціологічні читання» (Харків, 2012), IX Міжнародна науково-практична конференція «Якубинська наукова сесія» (Харків, 2012).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційної роботи викладено у 10 публікаціях, 6 з яких – у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань із соціологічних наук, 1 стаття — в іноземному виданні, 3 – тези доповідей на міжнародних наукових конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 194 сторінок, з яких основного тексту - 155 сторінки. Робота містить 3 рисунки і 26 таблиць. Список використаних джерел складає 231 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, розкрито стан її наукового вивчення, сформульовано мету та задачі дисертаційної роботи, визначено об'єкт і предмет дослідження, розкрито наукову новизну отриманих результатів, їхню практичну і теоретичну значущість, висвітлено апробацію отриманих результатів.

У **першому розділі «Довіра до політичних інститутів як об'єкт соціологічного аналізу»** проаналізовано основні підходи до аналізу довіри до політичних інститутів, представлено авторське визначення поняття «довіра до політичних інститутів», сформоване у контексті неоінституціонального підходу.

У підрозділі 1.1 «Теоретико-методологічні підходи до соціологічного аналізу довіри» проаналізовано парадигмальні основи концептуалізації феномену довіри від античності (Аристотель) до сучасності, а саме з позиції функціоналізму, неофункціоналізму, конфліктної теорії, етнометодологічного підходу, теорії обміну, теорії соціального капіталу та соціальних мереж, а також неоінституціоналізму, крізь призму ідей як класиків соціології (М. Вебер, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, Ф. Тенніс), так і сучасників (Е. Гідденс, Н. Луман, А. Селигмен, П. Штомпка). Визначено евристичний потенціал застосування неоінституціонального підходу для дослідження феномену довіри до політичних інститутів, який полягає насамперед у розширеному трактуванні політичних інститутів, з одного боку, як правил гри, з іншого – як учасників гри у політичному просторі; в аналізі різних типів інститутів – як формальних, так і неформальних; у врахуванні дії мікро- та макрофакторів і вивченні їхнього взаємозв'язку, дослідженні довіри до політичних інститутів у контексті формування соціального капіталу суспільства.

У підрозділі 1.2 «Довіра як соціальне явище: типологічний аналіз» досліджуються типи довіри в суспільстві, що виокремлено за різними критеріями. Розглянуто типології довіри на основі трьох підстав:

1. Об'єкта довіри, за яким виділяються три її основні типи: а) генералізована – довіра, об'єктом якої виступають інші люди в цілому; б) (між)особистісна – довіра, об'єктом є конкретна людина; в) інституційна (довіра до інститутів), яка спрямована на інституційну структуру. Показано, що довіра до політичних інститутів є інституційною довірою за своєю суттю та відрізняється від міжособистісної завдяки деперсоніфікації об'єкта довіри, від генералізованої довіри – особливостями періоду її формування, оскільки генералізована довіра виникає на етапі первинної соціалізації, а довіра до інститутів постає як результат вторинної соціалізації.

2. Ступеня інституціоналізації довіри/недовіри в суспільстві, за яким довіра/недовіра може бути інституціоналізованою та неінституціоналізованою. Зазначено, що для недемократичних (тоталітарних та авторитарних) суспільств властива інституціоналізована довіра, для демократичних суспільств – інституціоналізована недовіра. Процес інституціоналізації довіри/недовіри здійснюється за державною ініціативою. Неінституціоналізована довіра/недовіра породжується громадянським суспільством. Зазначено, що елементи всіх чотирьох типів явищ – інституціоналізованої/неінституціоналізованої довіри/недовіри – можуть співіснувати в одному суспільстві, особливо, якщо в ньому мала місце зміна влади з тоталітарної/авторитарної до демократичної або навпаки, адже вони описують різні рушійні сили розвитку суспільства: державні ініціативи та громадянські рухи.

3. Типу суспільства, згідно з яким виділяються традиційна та сучасна довіра, тобто типи, притаманні традиційному та сучасному суспільствам. Ми пропонуємо розширити класифікацію типів довіри за типом суспільства з двох (традиційної та сучасної) до трьох (традиціоналістської, модерністської та постмодерністської). Постмодерністська довіра, або довіра, специфічна для

суспільства постмодерну, являє собою мінімальний рівень базової довіри, без якого неможливо існувати в сучасному суспільстві, яке характеризується високим ступенем непередбачуваності та зростаючим рольовим різноманіттям. Обґрунтовано переважання та особливу роль у традиційному суспільстві особистісної, у модерному – інституційної, у постмодерному – генералізованої довіри.

Підрозділ 1.3 «Поняття та феномен довіри до політичних інститутів» містить опис етапів наукового аналізу феномену довіри до політичних інститутів та формулювання дефініції відповідного поняття на основі обраної теоретико-методологічної бази. Представлені основні поняття, які складають категоріальний апарат дослідження обраної проблеми; зокрема подається визначення таких понять, як «довіра», «політична довіра», «довіра до політичних інститутів», «фактори довіри до політичних інститутів», «інституційна довіра» (довіра до інститутів), «генералізована довіра», «міжособистісна довіра», «традиціоналістська довіра», «модерністська довіра», «постмодерністська довіра», «довіра як неформальний інститут», «інституціоналізована довіра/недовіра», «неінституціоналізована довіра/недовіра».

Завдяки застосуванню неоінституціонального підходу здійснено концептуалізацію довіри до політичних інститутів, а саме, на макрорівні (суспільство в цілому) – як самостійного неформального інституту, на макрорівні (актор) – як набору нормативних та оціночних орієнтацій громадян щодо діяльності політичних інститутів та їхніх лідерів.

Доведено, що довіра до політичних інститутів як неформальний інститут представляє собою сукупність неформальних правил та норм, що регулюють взаємодії акторів у політичному полі через зниження трансакційних витрат (на пошук додаткової інформації про інститути та їхніх представників, для виміру ефективності діяльності інститутів та їхніх представників, а також попередження опортунізму з боку інститутів та їхніх представників). Так, надаючи довіру тим чи іншим політичним інститутам і лідерам, актор економить свої часові та інші ресурси, які необхідно було б виділити на моніторинг їхньої діяльності або пошук іншої інформації про них. Зазначено, що довіра як неформальний інститут є універсальним засобом скорочення трансакційних витрат у взаємодіях будь-якого типу.

Підтверджено, що довіра до політичних інститутів як набір нормативних та оціночних орієнтацій громадян щодо діяльності політичних інститутів та їхніх лідерів, формується в результаті звичаїв, цінностей та норм певної соціальної групи, що хабітуалізуються протягом соціалізації індивідів, та раціонального та осмисленого вибору, заснованого на індивідуальній та колективній оцінці ефективності політичних інститутів, що формується завдяки зіставленню результатів функціонування інститутів та лідерів з очікуваннями громадян, зокрема щодо реалізації їхніх інтересів.

У другому розділі «Довіра до політичних інститутів в Україні» представлено аналіз теоретичного доробку щодо феномену довіри до політичних інститутів в Україні та досліджено динаміку рівня довіри до політичних

інститутів в Україні протягом останніх 20 років на основі вторинного аналізу емпіричних даних Інституту соціології НАН України та фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» і Центру Разумкова.

У підрозділі 2.1 *«Специфіка досліджень феномену довіри до політичних інститутів в Україні»* проаналізовано дискурс довіри в роботах сучасних вітчизняних дослідників, зокрема виявлено, що вона переважно вивчається в політичній та економічній сферах, проте останнім часом з особливою силою актуалізувалася необхідність вирішення проблеми соціологічного вимірювання довіри до політичних інститутів. Аналіз публікацій показав, що й донині залишаються невизначеними або недостатньо вивченими специфіка та фактори формування довіри у політичній сфері, а також взаємодія таких важливих складових громадянського суспільства, як генералізована довіра та довіра до політичних інститутів.

Аналіз природи довіри в сучасному українському суспільстві дав підстави стверджувати, що в нашій країні панує довіра змішаного типу, якій притаманні риси традиціоналістської (схильність персоніфікувати об'єкт довіри), модерністської (довіра до соціальної системи в цілому та соціальних інститутів, зокрема) та постмодерністської довіри (специфічна диспозиція соціального актора стосовно навколишнього світу, яка дозволяє мінімізувати ризики та небезпеки на психологічному рівні). Цей конгломерат різноманітних типів довіри, які утворюють єдине багатогранне явище, є цілком природним для суспільств, що трансформуються.

Зазначено, що в сучасному українському суспільстві відбувається інституціоналізація недовіри, яка проявляється, в тому числі, у критиці владних інститутів та їхніх представників у межах тих чи інших громадських акцій у ЗМІ, що відрізняє Україну від деяких інших країн колишнього СРСР, де сьогодні можна спостерігати інституціоналізацію довіри, що проявляється у організованій участі у демонстраціях на підтримку владних інститутів, провладній пропаганді у ЗМІ тощо. Підкреслено, що інституціоналізація недовіри як риса демократичного суспільства завдяки позитивній реакції влади на критику, її ефективну взаємодію з громадським суспільством може призвести до формування довіри, в той час як інституціоналізація довіри, притаманна тоталітарному та авторитарному суспільствам, завдяки розвитку громадянського суспільства, може призвести до формування недовіри громадян до влади, а, отже, до демократизації суспільного життя.

У підрозділі 2.2 *«Динаміка довіри до політичних інститутів в Україні: 1994-2015 рр.»* аналізуються динамічні характеристики довіри до політичних інститутів в Україні протягом 20 років. Як свідчать результати загальнонаціональних досліджень, для України характерним є стабільно негативний баланс довіри до політичних інститутів (президента, парламенту, уряду, політичних партій, місцевих органів влади). Протягом 20 років зафіксовано значні коливання рівня довіри та досліджено їх у контексті суспільно-політичних подій, притаманних як звичайному перебігу подій (заплановані вибори президента, уряду, місцевих органів влади), так і тих, що вибиваються з

буденності (Майдан, зміна статусу Криму, події на Донбасі). Аналіз свідчить про те, що протягом майже всього періоду баланс довіри є негативним, тобто доля тих, хто «не довіряє», превалює над тими, хто «довіряє». Довіра до президента країни зростає після виборів (2006, 2010 та 2014 роки). Так, у травні 2013 тією чи іншою мірою довіряли президенту 25,8%, у грудні 2013 – 34%, через рік, після виборів П. Порошенка (грудень 2014) – 49,4%, далі спостерігається поступове зниження до 43,6% (березень 2015). Зазначено, що десь до року після обрання нового президента має місце «кредит довіри», який з часом нівелюється, якщо сподівання та очікування не виправдовуються, спостерігається зниження рівня довіри.

Динаміка довіри Кабінету Міністрів та Верховній Раді тісно пов'язана з динамікою довіри президенту (спостерігається підвищення у 2006, 2010 та 2014 роках), але сам рівень у двох останніх випадках дещо нижчий, ніж президенту. Так, у травні 2013 тією чи іншою мірою довіряли Верховній Раді 16,3%, у грудні 2013 – 20,9%, через рік, після виборів у жовтні 2014 (грудень 2014) – 31,1%, далі спостерігається поступове зниження до 27,2% (березень 2015). Кабінету міністрів України у травні 2013 довіряли 22,3 %, у грудні 2013 – 29,3%, у грудні 2014 – 35,8 % та у березні 2015 також спостерігається зниження рівня довіри до 28,7%. Таким чином, у грудні 2014, через півроку після виборів президента, було зафіксовано пік довіри до національних органів влади.

Рівень довіри місцевим органам влади у грудні 2014 року навпаки зазнав падіння: у травні 2013 політичним партіям довіряли 42,3%, у грудні 2013 – 44,4%, у грудні 2014 – 37% та у березні 2015 – 40,6%. Це пов'язано з утратою «кредиту довіри» після останніх місцевих виборів, які відбулися у 2010 році.

Серед всіх політичних інститутів найнижчим є рівень довіри до політичних партій, який, як і рівень довіри до місцевих органів влади, не визначається національними виборами. Як свідчать результати досліджень, у травні 2013 політичним партіям довіряли 17,6%, у грудні 2013 – 20,9%, у грудні 2014 – 15% та у березні 2015 також спостерігається зниження рівня довіри до 12,7%.

Рівень довіри до політичних інститутів зазнає зниження в період політичних та економічних криз, що зумовлено негативними настроями населення, які позначаються на ставленні до світу в цілому.

У підрозділі 2.3 «Проблема виміру довіри до політичних інститутів в Україні» акцентується увага на тому, що проблема виміру рівня довіри до політичних інститутів в суспільстві залишається невирішеною і вимагає докладного розгляду з метою відтворення цілісної картини досліджуваного явища. Автором було виділено три аспекти проблеми виміру довіри до політичних інститутів: 1) інтерпретативний, який актуалізується на етапі, що передуює збору соціологічної інформації та зумовлюється, зокрема, різним розумінням та інтерпретацією довіри до політичних інститутів у науковому та побутовому дискурсах, у тому числі схильністю респондентів до персоніфікації інституту; 2) інформаційний, що загострюється на етапі збору соціологічної інформації (у роботі цей аспект розкривається за допомогою Хоторнського ефекту та ефекту Пігмаліона (Розенталя)); 3) аналітичний, який проявляється на етапі

аналізу даних та виражається, в тому числі, в різномірності шкал вимірювання та специфічності методики побудови індексу довіри до політичних інститутів. Концептуалізація проблеми виміру довіри до політичних інститутів через виділення її аспектів може бути використана у соціологічних дослідженнях не лише довіри до політичних інститутів, а й інших феноменів, оскільки в роботі описано як специфічні, так і універсальні аспекти проблеми виміру того чи іншого соціального феномену.

Третій розділ «Фактори довіри до політичних інститутів в Україні» присвячений розгляду довіри до політичних інститутів з позиції детермінант її формування, адже логіка наукового пізнання будь-якого феномену для його більш глибокого осмислення вимагає вивчення його витоків.

У підрозділі 3.1 *«Типологізація факторів довіри до політичних інститутів: від теорії до емпірії»* автор звертається до типології факторів довіри до політичних інститутів, побудованої на основі системного підходу за критерієм їхньої локалізації, тобто факторів, які існують в межах (ендогенні) або поза межами (екзогенні) політичної системи. Перша група факторів («внутрішня» стосовно політичної системи) безпосередньо пов'язана з оцінкою функціонування інститутів влади (президента, парламенту, уряду, політичних партій, місцевих органів влади). Друга група факторів («зовнішня» стосовно політичної системи) пов'язана з «позаполітичними» умовами, настановами, цінностями, нормами і традиціями (культурними, економічними тощо).

Продемонстровано, що на першій групі факторів як детермінанті довіри до політичних інститутів робиться акцент в інституційному теоретичному підході, на другій групі факторів – у культурологічному. Так, до ендогенних факторів відносяться оцінки правил і результатів діяльності політичних інститутів, ставлення до результатів діяльності інститутів влади, обраного урядом політичного та економічного курсу. Екзогенні фактори, згідно з культурологічним підходом, походять з глибоко вкорінених переконань людей, загальних орієнтацій, культурних норм, особистісних настанов, цінностей, переконань, інкорпорованих в результаті соціалізації. Обґрунтовується точка зору, згідно з якою ендогенні та екзогенні фактори взаємодіють, взаємодоповнюють один одного та зумовлюють рівень довіри до політичних інститутів.

У підрозділі 3.2 *«Ендогенні та екзогенні фактори довіри до політичних інститутів в Україні»* відповідно з традиціями теоретизування будуються культурологічна та інституційна моделі довіри до політичних інститутів, засновані на емпіричних даних. Перша дає можливість з набору потенційних ендогенних факторів, визначених на теоретичному рівні у попередньому підрозділі, емпірично виокремити ті фактори, які реально відіграють значну роль у формуванні довіри в українському суспільстві (упорядковані за мірою зниження ступеня впливу фактора на залежну змінну): 1) ступінь задоволеності тим, як уряд виконує свої обов'язки; 2) оцінка існуючої політичної системи, а також ступінь задоволеності розвитком демократії в країні; 3) актуальна оцінка діяльності органів влади; 4) оцінка пересічними громадянами власної можливості впливати

на уряд країни; 5) оцінка альтернативних щодо існуючої політичних систем; 6) ступінь важливості політики в житті людини.

Друга (інституційна) модель спрямована на вивчення впливу екзогенних факторів. Вона з набору потенційних екзогенних факторів дозволила виділити ті, що є актуальними для України, а саме: 1) прогноз щодо стану економіки країни та матеріального благополуччя власної сім'ї; 2) оцінка попереднього стану економіки; 3) оцінка поточного рівня власного матеріального становища; 4) ступінь генералізованої довіри; 5) вік; 6) рівень освіти респондента.

Підрозділ 3.3 «Особливості факторної зумовленості довіри до політичних інститутів в Україні» присвячено сумісному аналізу актуальних для України ендогенних та екзогенних факторів, об'єднаних в єдину модель, що демонструє їх вплив на ступінь довіри до політичних інститутів. На основі аналізу емпіричних даних міжнародних світових досліджень було визначено співвідношення ролі ендогенних та екзогенних факторів у формуванні довіри до політичних інститутів в Україні. Так, ендогенні фактори мають більш широкі можливості для пояснення відмінностей у ступені довіри до політичних інститутів (17,6%) у порівнянні з екзогенними факторами (7,3%). Об'єднання в єдину модель ендогенних та екзогенних факторів у якості предикторів дало можливість упорядкувати їх за ступенем впливу на залежну змінну «довіра до політичних інститутів» та виявити факторну зумовленість довіри до політичних інститутів в Україні: 1) ступінь задоволеності тим, як уряд виконує свої обов'язки; 2) оцінка існуючої політичної системи, а також ступінь задоволеності розвитком демократії в країні; 3) актуальна оцінка діяльності органів влади; 4) прогноз щодо стану економіки країни та матеріального благополуччя власної сім'ї; 5) оцінка попереднього стану економіки; 6) оцінка поточного рівня власного матеріального становища; 7) оцінка пересічними громадянами власної можливості впливати на уряд країни; 8) оцінка альтернативних щодо існуючої політичних систем; 9) ступінь генералізованої довіри; 10) вік; 11) ступінь важливості політики в житті людини; 12) рівень освіти. Таким чином, побудована модель, по-перше, демонструє, що взяті поодиночки як культурологічні, так і інституційні теорії довіри не спроможні повністю охопити детермінанти довіри до політичних інститутів; по-друге, вона висвітлює специфічні риси вітчизняного контексту.

Висновки

Пошуки можливих теоретико-методологічних засад дослідження феномену довіри до політичних інститутів дозволили нам дійти висновку, що найефективнішими є неоінституціональний та системний підходи. Застосування неоінституціонального підходу дозволило розробити концептуальне визначення феномену довіри до політичних інститутів, що дозволило перейти від теоретичного розгляду феномену довіри до політичних інститутів до рівня емпіричного дослідження.

Найпоширенішу типологію довіри за об'єктом було доповнено типологією на основі типу суспільства: традиціоналістська, модерністська та

постмодерністська довіри, що дало додаткові можливості інтерпретації специфіки довіри до політичних інститутів в Україні.

Окрім категорій, що позначають типи довіри на основі типу суспільства, до категорійно-понятійного апарату соціологічного дослідження довіри до політичних інститутів було введено категорії «неінституціоналізована довіра» та «неінституціоналізована недовіра», які доповнюють концепт П. Штомпки щодо інституціоналізованої довіри та недовіри як рис тоталітарного/авторитарного та демократичного режимів відповідно. Визначено, що процес інституціоналізації довіри/недовіри цілеспрямовано здійснюється представниками влади. В цьому випадку довіра підтримується завдяки застосуванню формальних санкцій, що застосуються у випадку відмови надавати її владним інститутам. Неінституціоналізована довіра/недовіра є результатом діяльності громадянського суспільства та формується і підтримується завдяки спонтанній або внутрішньо організованій діяльності громадянського суспільства.

Доведено, що інституціоналізована довіра (характеристика недемократичного суспільства) веде до формування неінституціоналізованої недовіри, що, в свою чергу, викликає соціальну нестабільність у суспільстві. Інституціоналізована недовіра (риса демократичного суспільства) є передумовою формування неінституціоналізованої довіри, яка є основою соціальної стабільності в суспільстві.

Проведене автором дослідження дало можливість зробити висновки, що для українського суспільства характерна довіра змішаного типу, якій притаманні риси традиціоналістської, модерністської та постмодерністської довіри. Виявлено ознаки, що дали можливість обґрунтувати наявність в Україні процесу інституціоналізації недовіри (наприклад, критика владних інститутів та їхніх представників у межах тих чи інших громадських акцій у ЗМІ тощо), що відрізняє Україну від деяких інших країн колишнього СРСР, де сьогодні можна спостерігати інституціоналізацію довіри. Таким чином, Україна має базові передумови для формування довіри в суспільстві, яка, в свою чергу, є передумовою подолання існуючої соціально-політичної кризи.

Системний підхід дозволив розмежувати фактори довіри до політичних інститутів (президента, парламенту, уряду, політичних партій та місцевих органів влади) за критерієм розташування стосовно політичної системи: виокремлено ендогенні та екзогенні фактори. За результатами дослідження виявлено наступні найбільш значущі фактори довіри до політичних інститутів в Україні: ступінь задоволеності тим, як працює уряд, оцінка існуючої в країні політичної системи, оцінка діяльності органів в цілому, прогноз щодо стану економіки і матеріального благополуччя своєї сім'ї, оцінка попереднього стану економіки, оцінка рівня свого матеріального становища у теперішній час та оцінка можливості впливати на уряд країни.

Побудовано концептуальну модель довіри до політичних інститутів в Україні, де у якості елементів виступають найбільш значущі фактори довіри та міститься відсоткове співвідношення значущості ендогенних та екзогенних факторів у визначенні довіри до політичних інститутів. Ендогенні фактори мають

більш широкі можливості для пояснення відмінностей у ступені довіри до політичних інститутів (17,6%), у порівнянні з екзогенними факторами (7,3%). Таким чином, виявлено, що для України найбільш значущими у формуванні довіри до політичних інститутів є ендogenous фактори (в першу чергу ступінь задоволеності роботою уряду та політичною системою), в той час як екзогенні фактори в Україні (насамперед економічні очікування щодо стану економіки країни та матеріального благополуччя власної сім'ї) відіграють меншу роль.

Указані значення являють собою міру сукупного впливу на рівень довіри до політичних інститутів з боку ендogenous і екзогенних факторів відповідно. Представлена автором концептуальна модель довіри до політичних інститутів дозволяє виявити визначальні фактори довіри, ефекти яких складають від 10% до 35% від виявлених відмінностей рівня політичної довіри опитаних.

За результатами роботи з первинними та вторинними соціологічними даними автором було проаналізовано проблему виміру довіри до політичних інститутів, а саме було виділено три аспекти зазначеної проблеми (інтерпретативний, інформаційний, аналітичний), які відповідають певним етапам соціологічного дослідження, що сприяє вирішенню мінімізації негативного впливу зазначених аспектів на результати дослідження.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кузина И. И. Доверие политическим институтам: сущность, детерминанты и украинский контекст / И. И. Кузина // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2009. – Випуск 15. – С. 473–477.
2. Кузина И. И. Доверие политическим институтам: теоретические подходы к эмпирическому измерению / И. И. Кузина // Вісник Одеського національного університету. – Одеса, 2010. – Том 15. – Випуск 14. Соціологія і політичні науки. – С. 67–75.
3. Кузина И. И. Уровень доверия политическим институтам (по результатам исследований в Украине, России, Беларуси и Молдове) / И. И. Кузина // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2010. – Випуск 16. – С. 274–280.
4. Кузина И. И. Качество жизни в современной Украине: тенденции изменений в постсоветский период / В. С. Бакиров, А. И. Кизилев, К. А. Кизилова, И. И. Кузина // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2011. – Випуск 17. – С. 259–270 (*здобувачем Кузиною І. І. здійснено огляд політичної ситуації в країні як показника якості життя*).
5. Кузина И. И. Доверие к социальным и политическим институтам: основные факторы формирования и тенденции изменения (по результатам международного

научно-исследовательского проекта НІТТ-CIS) / А. И. Кизилов, К. А. Кизилова, И. И. Кузина // *Методологія, теорія и практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць*. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2012. – Випуск 18. – С. 218-226 (*здобувачем Кузиною І. І. здійснено аналіз типів довіри в суспільстві та обґрунтовано місце та роль довіри до політичних інститутів серед інших типів довіри*).

6. Кузина И. И. Факторы доверия политическим институтам: теоретические подходы и индикаторы / И. И. Кузина // *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. – Харків : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2014. – Випуск 32. – №2001. – С. 70–75.

7. Кузина И. И. Эндогенные и экзогенные факторы доверия к политическим институтам в Украине / И. И. Кузина // *Ежеквартальный научный журнал НИИ общественных и политических наук РФ «PolitBook»*. – Чебоксары, 2014. – Випуск 4 «Национальная безопасность на постсоветском пространстве». – С. 158–177.

8. Кузина И. И. Доверие политическим институтам в концепциях Т. Парсонса и Н. Лумана / И. И. Кузина // *Материалы научно-практической конференции «Четвертые Ковалевские чтения»*. – Санкт-Петербург, 2009. – С. 52-54.

9. Кузина И. И. Детерминанты доверия политическим институтам в Украине / И. И. Кузина // *Тези доповідей I Конгресу Соціологічної Асоціації України «Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей»*. – Харків, 2009. – С. 382.

10. Кузина И. И. Специфика эмпирического измерения уровня доверия политическим институтам / И.И. Кузина // *Матеріали міжнародної наукової конференції «Традиції та інновації в науці та освіті ХХІ століття»*. – Одеса, 2010. – С.83–84.

АНОТАЦІЯ

Кузіна І. І. Довіра до політичних інститутів в Україні: концептуалізація феномену та фактори формування. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна МОН України, Харків, 2015.

Дисертаційне дослідження присвячено феномену довіри до політичних інститутів в Україні. Виходячи з неоінституціонального підходу, довіра до політичних інститутів на макrorівні розглядається як неформальний інститут, на мікрорівні – як набір нормативних та оціночних орієнтацій громадян щодо діяльності політичних інститутів та їхніх лідерів, сформований в результаті звичаїв, цінностей та норм певної соціальної групи, що хабітуалізуються протягом соціалізації, та раціонального та осмисленого вибору, заснованого на індивідуальній та колективній оцінці ефективності політичних інститутів, що

формується за результатом зіставлення функціонування інститутів та лідерів з очікуваннями громадян, зокрема щодо реалізації їхніх інтересів.

На базі мікрорівневого визначення довіри до політичних інститутів представлено теоретичну типологію факторів довіри до політичних інститутів, згідною з якою було виділено дві групи факторів довіри до політичних інститутів – екзогенні та ендогенні. Перша група факторів («зовнішня» стосовно політичної системи) пов'язана з «позаполітичними» умовами, настановами, цінностями, нормами і традиціями. Друга група факторів («внутрішня» стосовно політичної системи) безпосередньо пов'язана з оцінкою функціонування політичних інститутів.

На емпіричному рівні досліджено роль зазначених груп факторів у формуванні довіри до політичних інститутів в Україні, що дозволило стверджувати, що довіра до політичних інститутів в Україні зумовлена сукупним впливом екзогенних та ендогенних факторів, причому роль останніх виявилася більш значною, ніж перших.

Ключові слова: довіра, політична довіра, довіра до політичних інститутів, міжособистісна довіра, генералізована довіра, інституційна довіра (довіра до інститутів), фактори довіри до політичних інститутів, ендогенні фактори, екзогенні фактори, традиціоналістська довіра, модерністська довіра, постмодерністська довіра, інституціоналізована довіра/недовіра, неінституціоналізована довіра/недовіра.

АННОТАЦИЯ

Кузина И. И. Доверие к политическим институтам в Украине: концептуализация феномена и факторы формирования. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 – специальные и отраслевые социологии. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина МОН Украины, Харьков, 2015.

В диссертации выполнено комплексное исследование сущности феномена доверия к политическим институтам в Украине. Основываясь на теоретических наработках неинституционального подхода, предложена операциональная трактовка доверия к политическим институтам - как набора нормативных и оценочных ориентаций граждан относительно деятельности политических институтов и их лидеров, сформированного в результате обычаев, ценностей и норм определенной социальной группы, которые хабиутализуются в течение социализации, а также рационального и осмысленного выбора, основанного на индивидуальной и коллективной оценке эффективности политических институтов, который формируется в результате сопоставления эффективности функционирования институтов и их лидеров с ожиданиями граждан, в частности связанных с реализацией их интересов.

В контексте предложенной трактовки доверия к политическим институтам актуализируется необходимость типологизации его факторов, исследования как экзогенных, так и эндогенных детерминант, а также силы их влияния. Первая группа факторов («внешняя» относительно политической системы) связана с «внеполитическими» условиями, установками, ценностями, нормами и традициями. Вторая группа факторов («внутренняя» по отношению к политической системе) непосредственно связана с оценкой функционирования политических институтов и деятельности их лидеров. Подчеркнуто, что на первую группу факторов как детерминант доверия к политическим институтам делается акцент в культурологическом теоретическом подходе, на вторую группу – в инструментальном.

На эмпирическом уровне исследована роль указанных групп факторов в формировании доверия к политическим институтам в Украине, что позволило утверждать, что оно обусловлено совокупным влиянием экзогенных и эндогенных факторов, причем роль последних оказалась более значительной. Выявленные факторы представлены в концептуальной модели доверия к политическим институтам в Украине, где к числу наиболее значимых эндогенных факторов обносятся: степень удовлетворенности функционированием правительства, оценка существующей в стране политической системы, оценка деятельности органов власти в целом и оценка возможности влиять на правительство страны, а к числу экзогенных – прогноз о состоянии экономики и материального благополучия своей семьи, оценка состояния экономики ранее и оценка уровня своего материального положения в настоящее время.

Исследованы категории институционализированного и неинституционализированного доверия, а также недоверия к политическим институтам. Акцентируется, что процесс институционализации доверия / недоверия осуществляется по инициативе государства, неинституционализированное доверие / недоверие порождается гражданским обществом. Отмечено, что элементы всех четырех типов явлений – институционализированного / неинституционализированного доверия / недоверия – могут сосуществовать в одном обществе, особенно, если в нем произошла трансформация власти в направлении от тоталитарной / авторитарной к демократической или наоборот. Проанализирована эклектичность доверия в современном украинском обществе, проявляющаяся в сосуществовании как институционализированного / неинституционализированного недоверия, так и институционализированного доверия. В то же время проявления наиболее важного типа для горизонтальной консолидации общества – неинституционализированного доверия к политическим институтам – отсутствуют, что подтверждается, в частности, результатами исследований уровня доверия к политическим институтам в Украине за период с 1994 по 2015 гг. Так, для Украины характерен стабильно отрицательный баланс доверия к политическим институтам (президент, парламент, правительство, политические партии, местные органы власти). Колебания уровня доверия к политическим институтам рассматриваются в контексте общественно-политических явлений,

присущих как обычному ходу событий (запланированные выборы президента, парламента, местных органов власти), так и тех, что выбиваются из обыденности (Майдан, изменение статуса Крыма, события на Донбассе). Перманентный кризис неинституционализированного доверия гражданского общества, как отдельным представителям власти, так и политическим институтам в целом, лежит в основании социально-политического кризиса, в котором сейчас находится Украина. Исследование специфики доверия к политическим институтам в Украине, в том числе факторов его формирования, может стать предпосылкой для налаживания эффективной коммуникации между институтами власти и гражданским обществом с целью поиска путей выхода страны из кризиса.

Ключевые слова: доверие, политическое доверие, доверие к политическим институтам, межличностное доверие, генерализованное доверие, институциональное доверие (доверие к институтам), факторы доверия к политическим институтам, эндогенные факторы, экзогенные факторы, традиционалистское доверие, модернистское доверие, постмодернистское доверие, институционализированное доверие / недоверие, неинституционализированное доверие / недоверие, доверие как неформальный институт.

ABSTRACT

Kuzina I. I. Trust in Political Institutions in Ukraine: Conceptualization of the Phenomenon and Factors of Formation. – On the rights of a manuscript.

The thesis for scientific degree of candidate of sociological sciences, specialty 22.00.04 – special and branch sociologies. – V. N. Karazin Kharkiv National University Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2015.

The thesis is devoted to the phenomenon of trust in political institutions in Ukraine. Based on the neo-institutional approach, trust in political institutions at the macro level is defined as an informal institution, at the micro level – as a set of normative and evaluative orientations of citizens about political institutions and their leaders, formed as a result of customs, values and norms of a particular social group incorporated during socialization, and rational and intelligent choice, based on the individual and collective assessment of the effectiveness of political institutions, which is formed by comparing the functioning of institutions and leaders with the expectations of citizens, in particular those related to the implementation of their interests.

Using the micro-level definition of trust in political institutions the theoretical typology of factors of trust in political institutions is presented. According to the typology two groups of trust factors are allocated – exogenous and endogenous ones. The first group of factors ("external" to political system) is associated with the "apolitical" terms, guidelines, values, norms and traditions. The second group of factors ("internal" to political system) is directly related to the evaluation of political institutions' performance.

At the empirical level, the role of these groups of factors in the formation of trust in political institutions in Ukraine is investigated. The results of the investigation show

that trust in political institutions in Ukraine caused by the combined effect of exogenous and endogenous factors, and the role of the last ones is more significant than the first.

Keywords: trust, political trust, trust in political institutions, interpersonal trust, generalized trust, institutional trust (trust in institutions), factors of trust in political institutions, endogenous factors, exogenous factors, traditionalist trust, modernist trust, postmodernist trust, institutionalized trust/distrust, uninstitutionalized trust/distrust.

Відповідальний за випуск
кандидат соціологічних наук, доцент Кислова О.М.